

IHŞİDİLER DEVLETİNİN YIKILIŞININA SEBEP OLAN İKTİSADİ BUHRANLAR VE SALGIN HASTALIKLAR

İlyas GÖKHAN*

ÖZET

Bu çalışma; Mısır'da kurulan bir Türk devleti olan İhşidiler zamanında (935–969) meydana gelen iktisadî buhranlar ve salgın hastalıklar konu edinilmektedir. Söz konusu dönemde Nil nehrinin akışındaki düzensizlik ve kuraklıktan dolayı birçok kıtlık yaşanmıştır. Kıtlıkların arkasından da veba salgınları görüldü. Bir yandan tabii sorunlar diğer yandan da İhşidilerin komşularının Mısır'a saldırıları nedeniyle Mısır halkı büyük sıkıntılar çekti. Askerler ve halk arasında ayaklanmalar meydana geldi. İdareciler bu sorunların üstesinden gelemediler. 963 yılında başlayan ve 9 yıl süren kıtlık ve veba salgınında on binlerce insan hayatını kaybetti. İhşidî ordusu da bu felaketlerden önemli ölçüde azaldı ve zayıfladı. Bu sebeplerden İhşidî Devleti, 969'da Kuzey Afrika üzerinden Mısır'a saldıran Fatımî ordularına karşı koyamadı ve yıkıldı.

Anahtar Kelimeler: İhşidiler, Fatımîler, Mısır, Nil, kuraklık, kıtlık, veba.

ABSTRACT

This work focuses on plagues and economic crises occurred in a Turkish state called İkhshid's (935-969) in Egypt. In this period, because of drought and frequent changes in the Nile many famines occurred and these famines produced plagues. Both natural disasters and foreign attacks against Egyptians faced great difficulties. Soldiers and the public revolted. Rulers failed to solve these problems. Tens of thousands of people died from famine and plague started in 969 and lasted for 9 years having weakened by these problems. İkhshid's could not resist Fatimids armies come from the North Africa and collapsed.

Keywords: İkhshid's, Fatimids, Egypt, Nile, drought, famine, plague

İhşidiler, Tolunoğularından sonra Mısır'da kurulan ikinci Türk devletidir. Tolunoğulları devletinin 905'de Abbasiler tarafından yıkılmasından sonra Mısır, 30 yıl süre ile Bağdat'tan gönderilen valiler tarafından idare edildi. Ancak bu valiler ülkede bir türlü istikrarı sağlayamadılar. Bir yandan iç isyanlar diğer yandan Kuzey Afrika üzerinden Fatımîlerin, Suriye'den de Karmatîlerin saldırıları sebebiyle Mısır'ın siyasî, iktisadî ve toplumsal düzeni bozulmuştu. Abbasi halifesi Mısır'ın Bağdat'tan kopmasını engellemek için Dımaşk valisi Muhammed b. Tuğç'u 933'te buranın valiliğine getirdi. Ancak bir ay sonra Muhammed b. Tuğç, azledilerek, daha önce burada valilik yapan Türk asıllı Ahmet b. Kayıklık tayin oldu. Halife er-Radi Billâh 935'te Muhammed'i yeniden Mısır valiliğine getirdi. Fergana Türklerinden olan Muhammed'in dedesi Cuff, Abbasilerin hizmetine giren bir memluku. Kısa süre içinde Abbasilerin en önemli komutanlarından bir olan Cuff'un Samarra'da kendi idaresi altında bir semt bulunuyordu.¹ Cuff'un ölümünden sonra oğlu Tuğç'un onun mevkiini

* Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi

¹Ebü Muhammed Hasan b. İbrahim b. Hüseyin el-Leysi İbn Zülâk, **Kitâbu Ahbari Sibeveyh el-Misri**, (Neşr. Muhammed İbrahim Sa'd, Hüseyin Dib) Matbaatü'n-Nasr, Kahire 1933, s.67; Kazım Yaşar Kopruman, "İhşidiler", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.VI, Çağ Yay, İstanbul 1987, s.194–195.

aldığını görülür. Tolunoğlu Ahmet'in hizmetine giren Tuğç bir süre sonra onunla arası açılınca Suriye'ye döner. Humaraveyh döneminde yeniden Tolunoğullarının hizmetine giren Tuğç, 905 yılında hilafet orduları ile birlikte Mısır'a girmiş ve Tolunoğulları'nın yıkılmasında pay sahibi olmuştu. Ancak, Abbasi veziri Ebu'l-Abbas Hasan ile anlaşmazlığa düşmüş ve önce hapsedilip sonrada öldürülmüştü. Tuğç'un Muhammed, Hasan, Hüseyin ve Ubeydullah adlarında dört oğlu vardı. Ubeydullah ve Muhammed babalarını katleden veziri öldürerek Bağdat'ı terk ettiler. Ubeydullah Azerbaycan'da Saçoğullarına sığınırken Mısır valiliğini elde eden Muhammed'in yanında Hasan ve Hüseyin siyasi faaliyetlere katıldılar. Hüseyin bir çatışmada öldürülürken, Hasan, Muhammed'in başkenti terk ettiği zamanlar ona naiplik yapmaktaydı.²

Muhammed, Mısır valisi Ebu Mansur Tekin'in hizmetine girdiyse de onunla anlaşmazlığa düşerek Suriye'ye döndü. Bu arada Hac yapmak için Hicaz'a gidenlerin mallarını gasp eden bedevilerin saldırılarını engelleyen Muhammed'in başarısı halifenin kulağına gidince önce Dımaşk ve arkasından da Mısır valiliğine atandı. Abbasi halifesi Mısır gibi zengin bir eyaleti Fatımilere kaptırmak istemiyordu. Burada, Abbasi halifeliğinin yüksek hâkimiyetini tanıyacak güçlü bir eyalet oluşturmak amacıyla Muhammed b. Tuğç'a destek verdi. Muhammed kısa süre içinde güç ve kudretini göstererek Mısır'da düzeni sağladı. Maliye, berid gibi bütün divanları kendi uhdesine aldı. Halife Muhammed'e veziri Ebu'l-Feth el-Fazl b.Cafer b. Muhammed b.el-Furat'ı göndererek ona İhşid unvanını verdi. İhşid kelimesi hükümdar anlamına gelmekteydi. Muhammed'in ataları daha önce Fergana bölgesinde meliklik yapmışlardı. Bu nedenle İhşid unvanı kendisine verildi. Bundan sonra o İhşid adıyla anıldığı gibi seleflerine de İhşid denildi. Hatta kölesi Kâfur dahi bu unvanı kullandı.³ 935 yılında başlayan İhşidiler devletinin siyasi tarihi 969 yılında Fatımileri Mısır'ı istilası ile sona erdi. Muhammed (935–946), Unûcur (946–960), Ali (960–966), Kâfur (966–968) ve Ahmet (968–969) adlarında beş hükümdar bu dönemde Mısır'ı idare etmişlerdir.

İhşidiler Mısır'a hâkim olduklarında Tolunoğulları taklit ettiler. Ancak tabii felaketler, iç isyanlar ve sürekli devam eden savaşlardan dolayı onlar kadar başarılı olamadılar. İhşidî Devleti kurucusu Muhammed zamanı siyasi ve iktisadi bakımdan başarılı bir dönemdi. Muhammed, içeride muhaliflerini bertaraf ederken dışarıda Abbasi başkentindeki rakipleri ile mücadele etti ve onlara karşı üstünlük kurdu. Suriye'yi istilaya kalkışan Hamdanileri mağlup etti. Bu dönemde görülen Karmatî isyanlarını bastırdı. Kuzey Afrika üzerinden Mısır'a saldıran ve burayı ele geçirmek isteyen Fatimî ordularını geri püskürttü. Yine ülkenin güneyinden Hıristiyan Nubyalıların saldırıları engelledi. Onun yerini alan oğlu Unûcur bütün idareyi babasının kölesi Ebu'l-Misk Kâfur'a terk etti. Kâfur'un

²Koprman, 196–197; Nadir Özkuyumcu, "İhşidiler" **Türkler**, C.V, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2005, s.41–44.

³ en-Nüveyrî, Şahabeddin Ahmed b.Abdulvahab, **Nihayetü'l- Ereb fi Fünunü'l-Edeb**, C.XXVIII, (Neşr. M.M. Emin, M.H. M Ahmed) Merkezü Tahkikü't-Teras, Kahire 1992, s.44–62; İbn Tagribirdî, **en-Nücümü'z-Zahire fi Mülükü'l-Kahire**, C.III,(Neşr. M. Hüseyin Şemseddin), Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1992, s.269–270.

İhşidîler Devletinin Yıkılışına Sebep Olan İktisadi Buhranlar ve Salgın Hastalıklar

Mısır'daki nüfuzu Unûcur'un ölümünden sonra tahta geçen kardeşi Ali zamanında da devam etti. Ancak onun zamanında ordu arasında İhşidî hükümdarının tarafını tutan ve kendilerine İhşidîler denen askerler ile Kâfur'un tarafını tutan ve Kâfuriler denen askerler arasında bölünmeler başladı. İki taraf arasında çekişmelerden dolayı Mısır ordusu zayıfladı. Kâfur, 966 yılında Ali'nin ölümüyle kendisini İhşid ilan ederek devletin başına geçti ve emirliğini halifeye onaylattı. Ancak onun dönemi ölümüyle kısa sürdü. Kâfur'un yerini Ali'nin oğlu Ahmet aldı. Bir yıl sonra da Mısır'ı Fatımiler istila etti. İhşidîlerin hudutları batıda Barka (Libya ile Mısır arasında bir bölge), doğuda Fırat nehri, kuzeyde Sugur (Çukurova), güneyde Hicaz ve Nubya'ya kadar uzanıyordu. Türk devletlerinden Hicaz yarımadasına ilk olarak İhşidîler hâkim olmuştu.⁴

İhşidîler Zamanında İktisadi Buhranlar ve Salgın Hastalıklar

Mısır, kurak iklime sahip bir ülkedir. Bu yüzden zirai hayatı yakın zamanlara kadar, tek akarsuyu olan Nil nehrine bağlıydı. Dünyanın en uzun ırmağı olan Nil, yılın haziran ayında yükselmeye başlar ve ekim ayında en yüksek seviyesine çıkardı. Bu süreçte Mısır arazisine Nil'den açılan kanallardan su akıtılırdı. Araziye suyun taşması ile Delta denilen Aşağı Mısır toprakları su altında kalırdı. Nil'in suyu taşma zamanlarında Afrika'nın iç kısımlarından getirdiği topraklardan dolayı çamurlu olurdu. Taşınca da arazi üzerinde ince bir mil tabakası bırakan sular ekim ayından itibaren çekilmeye başlardı. Yenilenen ve ekim yapılacak kıvama gelen tarlalar çiftçiler tarafından sürülür, kış aylarında da yağın yağmurlarla ekilen bitkiler büyür ve nisan ayında hasat yapılmaya başlanırdı.⁵ Nil taşmadığı zaman Mısır'da kıtlık olurdu. Bir yıl taşmadığı zaman kıtlık iki yıl sürerdi. Çünkü kuralık olacağı korkusuyla insanlar tahılları stoklarlar ve kıtlığa sebep olurlardı. Nil'in aşırı taşması da kıtlığa sebep olurdu. Nehrin taşma seviyesi İhşidîler zamanında 17 zira⁶ seviyesindeydi.⁷ Bu seviyenin altında ya da üstünde olması kıtlığın habercisiydi. Taşma az olduğunda kuraklık olur; 18 zirayı geçerse de araziler suya gömülür, ekim yapılamaz ve çeşitli salgın hastalıklar ortaya çıkardı. Mısır'da meydana gelen kıtlığın diğer sebepleri de çekirge sürülerinin istilası ve arazilerde çoğalan farelerin ekinleri yemesiydi. Bu

⁴ Koprıman, 199–209.

⁵Tarih Boyunca Mısır toplumu üzerinde Nil'in etkileri konusunda bk. Kasım Kasım Abduh, **en-Nil ve'l-Müctemâü'l-Mısırî fi Asrı Selâtini'l-Memâlik**, Darü'l-Maarif, Kahire 1978.

⁶**Zirâ**: Bir uzunluk ölçü birimi olan zirânın ölçüsü değişmekle birlikte Nil'in suyunun ölçüldüğü Kahire'deki Ravza adasındaki mikyasta 54,04 cm. Bk. Walter Hinz, **İslâm'da Ölçü Sistemleri**, (çev. Acar Sevim) Marmara Üniversitesi Yay, İstanbul 1990, s.67–76.

⁷ Nil Afrika'nın içlerinden beri uzun bir yol kat ederek Mısır topraklarına girer. Kışın yağın yağmurlar ve karlarla nehrin suyu artar ve çamurlar bir hale gelirdi. Bu çamurlar taşma zamanında arazinin seviyesinin yükselmesine ve nehrin yatağının aşağıda kalmasına neden olurdu. Bu yüzden Nil'in taşma seviyesi zamanlara göre değişken olmuştur. İlkçağda bu seviye 14–15, Arapların Mısır'ı fethettiği 640'da 16 ve Mısır'ın fethinden 300 yıl sonra 950'lerde 17 zir'aya yükselmişti. Sonraki dönemlerde bu seviye daha da artacaktır. Bk. İbn Tagribirdi, **en-Nücümü'z-Zahire fi Mülükü'l-Kahire**, C.XIV (Neşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1992, s.218–219, (Yayınlayanın dipnotu); Hamid Zeyyan Ganim, **el-Ezmatü'l-İktisadiye ve Evbiye fi Mısır Asrı Selâtini'l-Memâlik**, Mektebetü'l-Alemiyye, Kahire 1976, s.12–13

tabi etkenlerin yanında idarecilerin yanlış uygulamaları ile savaşlar da kıtlık ve pahalılığa neden olmaktadır. Yukarıda saydığımız sebeplerden dolayı Mısır'da İslam öncesi ve sonrası dönemlerde birçok kıtlık hadisesi yaşanmıştır.⁸ Mısır'a hâkim olan devletler Nil nehrine büyük önem verip toprağı sulamak için kanallar ve setler yapıyorlardı. Ayrıca Nil'in taşma zamanlarını hesap etmek için mikyaslar inşa ediliyordu. İhşidiler bu işleri ihmal etmişler ve bu yüzden de onların zamanında birçok kıtlık görüldü.⁹

Mısır'ın Müslümanlar tarafından fethinden itibaren çok sayıda kıtlık, salgın hastalık ve depremler görüldü. Bu çalışmada İhşidiler zamanında kuraklığa ve diğer nedenlere bağlı olarak yaşanan kıtlık ve veba salgınlarını konu edinildi. İncelenen bu dönemde Mısır halkının kıtlık, açlık ve salgın hastalıklardan ıstıraplar çektiği anlaşılmakta. Açlık ve veba salgınlarından hem Mısır halkı hem de İhşidî ordusu büyük kayıplar verdi. Ülkenin demografik yapısı olumsuz şekilde etkilendi. Yine İhşidiler devletinin felakete sürüklenmesinde dışarıdan gelen saldırılar ile iç ayaklanmalar da etkili olmuş ve ülkenin iktisadî düzeni bozulmuştur. Ayrıca İhşidî yöneticilerinin yanlış uygulamaları ile aralarındaki çekişmeler de mevcut durumu daha da ağırlaştırdı. İhşidilerin son zamanlarında çıkan kıtlık ve veba salgınının devletin yıkılışında başrol oynadığı muasır kaynaklar tarafından kabul edilmektedir.

Said el-Antakî İhşidiler zamanında Mısır'da ilk ciddi iktisadî buhranın Muhammed b. Tuğc zamanında 940'da meydana geldiğini yazmaktadır. Bu buhran tahıl ve diğer gıda maddelerinin fiyatlarının hızla artması ile başlamış, başta buğday olmak üzere tahıllar başkent Fustat çarşısı ve pazarlarında azalmış ya da bulunamaz olmuştu. Pahalılık açlığa dönüşmüş ve arkasından da veba çıkmıştı. Mısır'da bu kıtlık ve pahalılık yeni ürünün çıkma mevsimine kadar devam etti. Bu kıtlık neticesinde bütün gıda maddelerinin fiyatları yükseldi. Bu kıtlığın sebebi Nil'in taşmamasından kaynaklanan kuraklıktı. Bir yıl sonra nehrin suyu taşınca ekim yapılmış ve yeni ürünün çıkması ile fiyatlar inmişti.¹⁰ İhşidilerin doğu eyaleti Suriye'de 940'da büyük bir kıtlık olduğu kaynaklarda belirtilmesine rağmen ayrıntılı bilgiler verilmemektedir.¹¹ Mısır'da bu durum yaşanırken, kuraklığa bağlı olarak hilafet merkezi Bağdat'ta 940 ve 941 yılları

⁸ Bu konuda şu iki esere bk.Takiyeddin Ahmet el-Makrîzî, **Kitabü İğasetü'l-Ümme bi Keşf'l-Gumme** (Neşr: M.M. Ziyade-Cemaleddin Muhammed eş-Şeyyal), Kahire 1940; İbn Hacer el-Askalânî, **Bezlü'l-Mâun fi Fadli't-Tâûn**, (Tahk. Ahmet A'sam Abdülkadir el-Katib), Darü'l-Asımiyye el-Memleketü'l-Arabiyye es-Suudiyye, Riyad 1411.

⁹ Kopruman, 217.

¹⁰ Ebü'l-Ferec Yahya b. Saîd b. Yahya Antakî, **Tarihü'l-Antakî**, (Tahk. Ömer Abdüsselam Tedmurî) Jarrous Pres, Trablus 1990, s.33; Muhammed Berekat el-Bilî, **el-Ezmâtu'l-İktisadîyye ve'l-Evbiye fi Mısır'l-İslâmiyye**, Kahire 1986; Hamid Zeyyan Ganim, **el-Ezmatu'l-İktisadîyye ve Evbiye fi Mısır Asrı Selatin'l-Memalik**, Mektebetü'l-Alemiyye, Kahire 1976, s.23; Seyide İsmail Kâşif, **Mısır fi Asrı İhşidîyyîn**, Kahire 1950, s.366.

¹¹ el-Antakî, 34; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil Fi't-Tarih**(çev. Ahmet Ağırakça), C.VIII, Bahar Yay, İstanbul 1991, s.319–320; Gregory Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, C.I (Süryaniceden İngilizceye çev. Ernest A. W.Budge-Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay, Ankara 1999, s.255; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, C.XI, (çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yay, İstanbul 1995, s.345; İbn Tagribirdî, III, 311,315–316.

İhşidîler Devletinin Yıkılışına Sebep Olan İktisadi Buhranlar ve Salgın Hastalıklar

arasında şiddetli bir pahalılık ve kıtlığın arakasından başlayan vebadan binlerce insan hayatını kaybetti. Kıtlıktan dolayı Bağdat halkı büyük sıkıntı çekmiş, kepek ve yabani otlar yiyerek hayatta kalmaya çalışmışlardı. İnsanlar, sokaklarda açız açız diye bağıarak saraya hücum etmişlerdir. Halk başlarında din adamları olduğu halde kuraklığın ve kıtlığın sona ermesi için yağmur duasına çıkarlar. Irak'ta görülen bu kıtlık sırasında emlak ve kumaş fiyatları ucuzlarken gıda maddelerinin ki artmıştır.¹²

945–946'da Bağdat'ta yaşanan başka bir kıtlıktan halk eklemek bulabilmek için yok pahasına ev ve diğer taşınmaz mallarını satmak zorunda kaldılar. Açlık ve yoksulluktan Bağdat halkı Basra ve Vasıt şehirlerine kaçarlarken çoğunluğu yollarda telef olmuşlardı.¹³ İbnü'l-Verdi 947–948'de İhşidîlerin doğu eyaleti Şam'da benzerinin görülmediğini bir kışığı kaydeder. Bu açlıktan dolayı insanların eşek ve kedileri hatta küçük çocuklarını yediklerini ve bölgenin şehirlerinde aç kalan birçok insan hayatını kaybettiğini belirtir.¹⁴ Irak'ta olan kıtlıklardan kaçan insanların ilk göç ettikleri bölgelerden biri Suriye'di. Bu nedenle iki bölge birbirini doğrudan doğruya etkilemekteydi.

946'da Muhammed b. Tuğc'un ölümü üzerine yerine oğlu Unûcur Mısır tahtına geçmişti. Bunu fırsat bilen Galbun adlı bir Mısırlı büyük bir ayaklanma başlattı. İhşidîler bu ayaklanmayı güçlükle bastırmakla beraber, isyandan dolayı ülkenin iktisadi durumu zayıfladı. İsyân sırasında Mısır halkı da zarar gördü ve şehirler tahrip edildi. İsyancılar ile ordu arasındaki mücadele alanlarında kalan tüccarların da kayıpları oldu.¹⁵ Bazı ekonomik sıkıntılar sebebiyle Galbun'un üzerine gönderilen ordunun savaşmak istemediği ve bu yüzden de isyanın uzadığı anlaşılıyor. Muhammed b. Tuğc'un ölümünden sonra Mısır'ın en güçlü adamı olan Kâfur, bu sırada maliye teşkilatında değişikliğe gitmiş ve daha önce haracın başında bulunan ve bu görev ellerinden alınan Mazeraî ailesini bir kişiyi tekrar buraya atamıştı. Bu aile mensupları ülkenin haraç gelirlerini kendi menfaatleri için kullanarak büyük bir nüfuz sahibi olmuşlardı.¹⁶ Bu durumda Mısır'ın mali durumunun bozulmasına neden olabilir.

Mısır'da ikinci büyük kıtlık ve pahalılık Unûcur zamanında 949'da oldu. Kuraklık ya da Nil'in taşması ile bir ilgisi olmayan kıtlığa tamamen beşeri faktörler neden olmuştu. Bu yüzden insanlar sorumlu olarak gördükleri yöneticileri suçlayarak onlara saldırıda bulundular. Gıda maddelerinin fiyatlarının artması neticesinde halk sıkıntı çekiyordu. Bu arada muhtekirler de ortaya çıkarak fırsatları değerlendirmek istemişler ve gıda maddelerini stok etmişlerdi. Bu sebepten çarşı-pazarda gıda maddesi bulunmayınca halkın öfkesi

¹² el-Antakî, 55–56; İbnü'l-Esîr, VIII, 398; Abu'l-Farac, I, 255–256, 258; İbn Kesîr, XI, 367; İbnü'l-Verdî, **Tarihu İbnü'l-Verdî**, C.I, Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1996, s.270; İbn Tagribirdî, III, 329.

¹³ İbnü'l-Esîr, VIII, 398; İbnü'l-Verdî, I, 270.

¹⁴ İbnü'l-Verdî, I, 271.

¹⁵ el-Antakî, 75–76.

¹⁶ Özkuyumcu, 48.

artmış ve bu durumdan korkan Unûcur, Yatsı namazı için Camii Atik'e¹⁷ gidememişti.¹⁸ Başka kaynaklarda olmayan bir bilgi de veren el-Antakî, 950'de Nubyalıların Yukarı Mısır'a saldırdıklarını ve birçok kişiyi katlettikleri ya da esir aldıklarını yazmaktadır. Bölgede birçok yer onlar tarafından yağmalanıp tahrip edilmiş ve Mısır'ın ekonomisi bu durumdan olumsuz şekilde etkilenmişti.¹⁹

Unûcur döneminde 952'de Mısır'ın köylerinde farelerin ekinleri, bağları ve diğer bitkileri telef etmesinden kaynaklanan bir pahalılık daha oldu. Bu olayın arkasından Nil suları da azalınca pahalılık kıtlığa dönüşür. Ramazan ayının da başlaması ile gıda maddelerine talep artar ve kıtlık şiddetlenir. 954 yılına gelindiğinde Mısır'da pahalılık ve kıtlığın hala devam ettiği görülür. Bu sırada iki buçuk vayba²⁰ buğday bir dinara satılır. Pahalılık sebebiyle halk öfkelenmiş ve idarecilerin camilere çıkmasına mani olmuş, hatta Fustat'taki Camii Atik önünde toplanarak kargaşalık çıkarmıştır. Bu arada caminin içine giren bir gurubun minberi kırdıkları da görülür. Şam bölgesinde de çekirge istilasının olması neticesinde bir pahalılık ve kıtlık çıkmıştı. Buradan da tahıl getirilememesi Mısır'daki kıtlığı tetiklemişti.²¹ Mısır'da pahalılık ve kıtlık görülürken bir de Fustat'ta kumaşçılar çarşısında büyük bir yangın çıkmış, yayılarak birçok işyeri ve evin yanmasına neden olmuştu. Yangın kumaşçılar çarşısında ve Kayseriyetü'l-Asel'de (bal satılan bir çarşı olmalı) uzun süre devam etmiş ve bu yangında birçok dükkân yanmıştı. Yangını söndürmek için İhşidî idarecileri halkı seferber etmişlerdi. Öyle ki halktan, bir tulum su getirip ateşin üstüne atana bir dirhem veriliyordu. Bu iş için devlet hazinesinden on binlerce dirhem harcandı. Yangından kumaş ve diğer mallardan başka Fustat'ta 1700 ev yandı. Bir başka rivayete göre ise 16000 ev kül olmuştu.²² Rakamlar abartılı olmakla birlikte yangından büyük kayıplar olmuş ve pahalılığa yol açmıştı.

956 yılında Nubyalılar Yukarı Mısır şehirlerine bir saldırı daha yaptılar. Saldırıda birçok Mısırlı öldürülmüş, birçoğu da esir alınmıştı. Ayrıca bölgede maddi zararlara sebep olan bu olay bölgenin iktisadi düzenini alt üst etti. Olayın Mısır'da haber alınması üzerine karadan ve Nil üzerinden donanma ile asker sevk edildi. Mısır ordusu Nubya ordusu ile karşılaşarak onları mağlup edip birçoğunu öldürülmüş, bir kısmını da esir almıştı.²³ Böylece Nubyalılardan intikam alındı. Unûcur'un döneminde 958'de çekirge sürülerinin istilasına uğrayan Mısır arazisinde ekili alanlardaki mahsuller ve ağaçlar telef olur ve bu durum pahalılığa dönüşür.²⁴ Mısır'ı istila eden çekirge sürüleri Suriye ve Irak'ta da

¹⁷ **Camii'l-Atik:** Mısır'ın fethedilmesinden sonra Amr b. el. As tarafından Fustat'ta yapılan ilk camiidir.

¹⁸ Takıyeddin Ahmet el-Makrizî, **Kitabü İğasetü'l-Ümme bi Keşf'l-Gumme** (Neşr. M.M. Ziyade-Cemaleddin Muhammed eş-Şeyyal), Kahire 1940, s.11; el-Bilî, 49; Kâşif, 346.

¹⁹ el-Antakî, 79.

²⁰ **Vayba:** Mısır'da kullanılan bir hacim ölçüsü olup önceleri 12,166 kg buğday ölçüsü olup 12,5 litreye eşitti. XIV ve XV. Yüzyıllarda 15 litre daha sonrada bu da değişmiştir. Bk.Walther Hinz, 64–65.

²¹ İbnü'l-Esîr, VIII, 436; el-Makrizî, **İğase**, 12.

²² İbn İyas, **Beda'ruz-Zuhur**, Matba Şa'b, Kahire 1960 (Muhtasar), s.33; el-Bilî, 49–50.

²³ el-Antakî, 87.

²⁴ İbn Tagribirdî, III, 363.

İhşidîler Devletinin Yıkılışına Sebep Olan İktisadi Buhranlar ve Salgın Hastalıklar

içine alan geniş bir alanda etkili olduğu anlaşılıyor. Abu'l-Faraç 957'de kaydettiği bu olay sırasında Bağdat'ta ortaya çıkan ölümcül bir de veba salgınından bahseder.²⁵

Unûcur'un vefatından sonra yerine geçen kardeşi Ali'nin zamanında 960'ta Mısır'da büyük bir kıtlık daha görüldü. Gıda maddelerinin fiyatların artması bir yana buğday ve arpa bulunamaz oldu. Bu kıtlık beşeri sebeplerden dolayı çıkmıştı. Söz konusu tarihte Kuzey Afrika üzerinden Fatımiler Mısır'a bir saldırı düzenlemişler ve bölgeyi talan etmişlerdi.²⁶ Mısır'da bu sırada Hıristiyanlara karşı bazı kısıtlayıcı uygulamalar da görülmüş ve bu durum ekonomiyi olumsuz şekilde etkilemişti. Sugur (Avasım) bölgesinde Bizanslılar ile Hamdaniler arasında yapılan savaşlar sırasında Bizanslıların, işgal ettikleri Adana, Tarsus ve Misis gibi şehirlerde Müslümanları katletmeleri, cami ve mescitleri tahrip etmeleri haberleri Mısır'a ulaşınca halk galeyana gelip Hıristiyan mahallelerine saldırıp, kiliseleri yağmalayıp, ateşe vermişti. Bu kargaşa ortamından ülkenin iktisadî durumu altüst oldu.²⁷ Bu arada 960'da Bizans donanmasının Akdeniz'de Müslümanların elinde bulunan bir adayı (Akritas adası) sekiz ay kuşatıp işgal etmesi, arkasından da halkın bir kısmının katledip, bir kısmının da esir alınması, cami ve mescitlerin yıkılmaları haberi Mısır'a ulaşınca Müslümanlar, bir kez daha Hıristiyanlara saldırdılar. Kiliseler tahrip edilip yağmalandı. İhşidî ordusu bu saldırıları engellemek için çaba sarf ettiyse de başarılı olamadı. Hıristiyanlara ait olan bazı kiliseler kapatıldı.²⁸ Görüldüğü gibi Mısırlılar, Anadolu'da Bizanslıların Müslümanlara yaptıkları baskı ve katliamlardan Kıptileri sorumlu tutup, onlardan intikam almak istediler. Mısır'da bu sırada yoğun bir Kıpti nüfusu barınmaktaydı. Bunlar ticaret ve çiftçilik yapıyorlardı. Bu iç karışıklıklar İhşidî ekonomisini altüst etti.

962-963'te Aşağı Mısır'ın başta İskenderiye olmak üzere bazı şehirlerine Fatımiler saldırılar düzenlediler. Bölgenin savaş alanı haline gelmesi üzerine ekinler tahrip edilmiş, bu durum da pahalılık ve kıtlığa neden olmuştu. Başta buğday olmak üzere gıda maddeleri de bulunamıyordu. Ülkenin batı tarafında bunlar olurken doğuda Karmatiler Suriye şehirlerine yürümüşler, bölgede kargaşa çıkmış ve asayiş bozulmuştu. Arkasından da Nil'in sularının azalmasıyla Mısır şehirlerinde kıtlık olacağından korkan halk, çarşılara koşarak gıda maddelerini stoklamaya başladı. Bu kargaşa ortamında çarşılarda kavgalar artarken birçok dükkân da yağmalandı. Hıristiyan Nubyalılar da harekete geçerek Mısır'ın güneydeki Asvan şehrine girdiler. Nubyalılar Asvan üzerinden İhmim'i işgal edip yağma ve katliam yaptılar. Bu arada İhşidî hükümdarı Ali ile vezir Kâfur'un arası açılmıştı. Bütün bu durumlar Mısır'da arka arkaya felaketlerin yaşanmasına neden oldu.²⁹

²⁵ Abu'l-Farac, I, 259.

²⁶ el-Bilî, 50.

²⁷ el-Antakî, 92-93.

²⁸ el-Antakî, 95-96.

²⁹ el-Makrizî, *Kitabü'l-Mevaiz ve'l-İtibar fi Zikri'l-Hıtat ve'l-Asar*, C.I, Beyrut trhz, 329-330.

İhşidilerin son yıllarında Mısır tarihinin en büyük felaketlerinden biri yaşandı. Bu büyük bir kıtlık ve arkasından çıkan veba salgınıydı. Bu iki felaket devletin sonunu hazırladı. el-Makrîzî 963'te başlayan pahalılık ve kıtlığın 971 yılına kadar 9 yıl sürdüğünü yazmaktadır.³⁰ 969 yılında İhşidiler devleti yıkılıp Mısır'ın Fatımiler tarafından işgal edilmesine neden olan bu kıtlık ve veba salgını, Fatımiler yönetiminin ilk zamanlarında da devam etti. Mısır'da görülen bu kıtlığın baş sebebi Nil'in taşmamasıydı. Ancak savaşlar ve diğer beşeri etkenlerde kıtlığın artmasında etkili oldu. Birkaç sene arka arkaya Nil'in suları taşmayınca kuraklık başladı. Mısır ve köylerinin arazilerine ekim yapılamadı. Çünkü taşma zamanlarında Nil'in suyu tarlalara çıkmayınca, tarlalar ekime elverişli hale gelmedi, doğal olarak da mahsul elde edilemedi. Bunun neticesinde önce pahalılık oldu, arkasından kıtlık başladı. Kıtlığın etkisi artınca ülke yaşanmaz hale geldi. İhşidilerin iktisadi durumu zayıflayınca bu durum devletin siyasi durumunu da doğal olarak etkiledi. Öncelikli olarak ekonomideki bozulma orduyu zayıflatarak dış saldırılara karşı aciz kalınmasına neden oldu. Mısır'a sürekli saldırılar yapan güney komşusu Hıristiyan Nubyalılar Asvan üzerinden bir saldırı daha başlattılar. Yukarı Mısır'da birçok yer onlar tarafından işgal edilip yakılıp yıkıldı. İhşidî ordusu bu saldırıyı geriye püskürtemedi. Bu arada hem merkez Fustat hem de Yukarı ve Aşağı Mısır şehirlerinde açlık ve kıtlık had safhaya ulaşmıştı. Ülkenin doğusunda ise Karmatiler Suriye'de Dımeşk'a saldırdılar. Mısırlılar bu saldırıyı da püskürtmekten aciz kaldılar. Bu sırada Mısır ordusunda görüş ayrılıkları artmıştı. Kâfur, halkı yatıştırmak ve asayiş sağlaması için insanların bir araya gelerek toplanmalarını mani oldu. Bir ölçüde bu durum günümüzdeki sıkıyönetim uygulamasıydı. Bir yerde bir topluluk görüldüğünde askerler onları dağıtıyordu. Bu uygulama ile halkın devleti ve idarecileri eleştirmeleri ve herhangi bir isyan çıkarmaları engellenmek isteniyordu. Bu felaketler ve kargaşa ortamında 966'da İhşidî hükümdarı Ali vefat etti. 960 yılından beri Nil'in akışı düzensizdi. Bir türlü taşma seviyesine ulaşmamıştı. 963 yılında nehrin seviyesi ancak 15 zira ve 16 parmağa ulaşmıştı. Bu da araziye sulayacak seviye değildi.³¹

el-Makrîzî bu sırada Mısır'ı Kafur'un idare ettiğini ve İhşidî hükümdarın hiçbir yetkisinin olmadığını belirtiyor. Bu dönemde Mısır'da gıda maddelerinin fiyatları üç kat yükselmişti. Halkın temel besin maddesi olan ekmeğin çarşılarında satılmaz ve bulunamaz olmuştu. Buğdayın iki vaybası bir dinara³² yükselmişti. Halk dört gözle Nil'in yükselmesini bekliyordu. Ancak nehrin suyu 964'te de taşma seviyesine ulaşmamış ve 15 zira 4 parmakta. Bir ara 13 ziraya kadar da inmişti. Halkın ve çiftçilerin beklentiler gerçekleşmeyince kıtlık şiddetini artırdı. Mısır köylerinde durum daha da vahimdi. Çünkü şehirlerde kıtlık sırasında

³⁰ el-Makrîzî, *İğase*, 12-14.

³¹ el-Makrîzî, *Hıtat*, I, 329; İbn Tagribirdî, III, 372-374; İbn İyâs, *Bada'uz-Zuhur*, 33.

³² **Dinar**: 4,25 gram ağırlığında altın paraya denir. Ahmet b. Tolun tarafından bastırılan ayar ve vezni salam paralar Tolunoğulları devleti zamanında kullanılıyordu. İhşidiler zamanında da bu dinarlar basılmaya devam edilmiş olmalıdır. Bk. Takiyeddin Ahmet el-Makrîzî, "el-Nukûd el-Kadime ve'l-İslâmiye" (Türkçeye çeviren ve notlar ekleyen İbrahim Artuk), *Belleten*, C.XVII, Sayı,67, Ankara 1953, s.383-384.

İhşidîler Devletinin Yıkılışına Sebep Olan İktisadi Buhranlar ve Salgın Hastalıklar

yöneticiler devlete ait ambarları açıp halka ucuz tahıl satışı yapabildikleri gibi dışarıdan da tüccarlar mal getirebiliyorlardı. Köylerde bu durum mümkün olmadığı için kıtlık daha etkili olmuştu. Köylüler işlerini terk ederek göç etmeye başlamışlardı. Ülkede yağma ve çapulculuk olayları artmıştı. Fustat'ın Mısır semtinden(eski şehir) kalabalık bir gurup pahalılık sebebiyle bir cuma günü Fustat'taki Camii Atik önünde toplanarak gösteri yaptılar. Bu insanlar, caminin içine girip mihrabın önünde izdiham oluşturdular. Onlar bağırıp çağırıp yöneticilere şikâyetlerini duyurmak istiyorlardı. Bu kargaşa esnasında ezilen bir kadın ve bir erkek hayatını kaybedince camide Cuma namazı kılınmadan cemaat dağılır. Nil 965'te 14 zira bir parmağa ulaşmasına rağmen taşma sınırına ulaşamadı. 966'da da nehrin suyunun eksikliği devam ettiği görülmekteydi. Bu arada Mısır'da yaşayan Müslüman ahali ile Kıptiler arasında da anlaşmazlıklar ve kavgaların devam ettiği görülüyor.³³ 967'ye gelindiğinde Nil 12 zira ve bir parmak seviyesine kadar düşmüştü. el-Makrîzî bu duruma hayret ederek bu kadar uzun süreden beri Nil'in yükselmemesi hadisesinin Mısır'ın Müslümanların eline geçmesinden bu yana meydana gelmediğini söylemektedir.³⁴

Bu dönemde Mısır'da meydana gelen kıtlık ve veba salgınını kaydeden en-Nüveyrî Nil'in 12 zira civarında olduğunu ve Mısır arazisinin sulanamadığını yazmaktadır. Müellif ülkedeki siyasi istikrarsızlığın kıtlık ve salgın hastalığın artmasında etkili olduğunu belirterek meydana gelen felaketlerden 600 bin kişinin hayatını kaybettiğini ifade etmektedir. O kadar çok insan ölmüş ki cenazeler kefenlenememiş ve defnedilmeden orada burada kalmıştı. Bazı cesetler Nil nehrine fırlatılmıştı. Çünkü defnedilemeyen cesetler kokuyor ve salgın hastalıkların artmasına neden oluyordu. Bu dönemde açlık ve perişanlık içinde bulunan halktan bir de vezir Cafer zorla para toplamaya kalkışmıştı. Sıkıntı çeken halkın vezire karşı öfkesi kabarır ve Fustat'ta ayaklanmalar çıktığı gibi bazı ileri gelenler ile vezirin evi yağmalanır. İhşidî idaresinden memnun olmayanlardan bazıları da Fatımi halifesi el-Muizz'e başvurarak içinde buldukları durumdan kurtuluş çaresi olarak onu Mısır'a davet ederler.³⁵

968 yılında Kâfur'un ölümünden sonra Mısır'da durum daha da kötüleşir. Onun yerine İhşidî tahtına çıkan Ebu'l-Fevaris Ahmet b. Ali el-İhşidî, 11 yaşında bir çocuktur.³⁶ Ebu'l-Fazl Cafer b. el-Furat'ın³⁷ vezirliği devam ederken, Ahmet'in babasının amcasının oğlu Remle valisi Hasan b. Ubeydullah b. Tuğç da naip olarak atanır. Bu iki kişi İhşidî devletini idare ediyorlardı. Hasan,

³³ el-Antakî, 109-112; İbn Tagribirdî, III, 388.

³⁴ el-Makrîzî, **İğase**, s.13; İbn İyas, 33.

³⁵ en-Nüveyrî, XXVIII, 60-61.

³⁶ İbn Zülak, 52-53.

³⁷ **Cafer b Fazıl b. el-Furat**: Abbasi halifesi er-Razî Billah'ın Mısır'a, Muhammed b. Tuğç'a gönderdiği veziri Ebu'l-Feth el-Fazl b. Cafer b. Muhammed b. el-Furat'ın oğlu olup Muhammed b. Tuğç'un kızı ile evlenmişti. Babasının 939'da ölümü ile İhşidî devletin vezirliğine getirilmiş ve devletin son zamanlarına kadar da vezirlik makamında bulunmuştur. Bk. İbn Zülak, s.71, İbn Hallikan, **Vefayetü'l-Ayan**, C.I, (Neşr İhsan Abbas), Dar Sader, Beyrut 1994, s.346-350; Kuyumcu, 54.

Suriye’de Karmatilerle yaptığı mücadeleyi kaybederek Mısır’a gelmiş ve bütün işleri üzerine almıştı. Halkın şikâyetlerinin artması üzerine Hasan, vezir Cafer b Fazıl b. el-Furat’ı azlederek mallarını müsadere etti.³⁸ Hasan, Cafer’in yerine Hasan b. Cabir er- Riyaci’yi vezir yaptı. Hasan tekrar Şam’a döndü.³⁹ Hasan b. Ubeydullah ve adamları ileri gelen birçok kişinin mallarını müsadere ettiler. Malları müsadere edilenlerden biride bir mühtedi olan Yakup b. Killis’ti⁴⁰. Bu şahıs Fatimi halifesine sığınarak onu, Mısır’ı istila için kışkırttı.⁴¹ Mısır’da bu kıtlık hadiseleri yaşanırken, Karmatiler Suriye şehirlerine saldırdılar. Dımaşk’a ve çevresindeki şehirlere girdiler. Sonra Remle’ye yürüdüler. Hasan b. Ubeydullah b. Tuğç onları karşıladı. Remle dışında iki taraf arasında yapılan savaşı İhşidiler kaybettiler. 968’te (Ekim-Kasım) Hasan Suriye’den kaçarak Mısır’a geldi. Karmatiler Remle’yi işgal ederek ilerlediler. Karmatiler bölge insanının 25100 Mısır dinarı parasını gasp ettiler.⁴²

Mısır bu arada doğu, batı ve güney tarafından saldırıya uğrarken İhşidî ordusunun iâşesi bile sağlanamıyordu. Sefere çıkacak mühimmat ve iâşe bulamayan askerler bunu idarecilerden istemelerine rağmen temin edilmedi. Bu yüzden askerler arasında isyan çıktı. Fustat’a saldıran askerler birçok evi yağmaladılar. Mısır tam bir karışıklık içindeydi. Askerlerle ümera arasında çatışmalar çıkmış ve birçok ölen olmuştu. İsyancılar, çarşılara saldırarak yağmaladılar ve birçok yeri kundaklayarak yangınların çıkmasına neden oldular. İnsanlar korkularından evlerine kapanarak dışarı çıkamadılar. Kıtlıktan istifade eden muhtekirlerin de gözlerini mal hırsı bürümüşü. Bunlar fiyatları yükselterek kargaşanın artmasına neden oldular. İhşidî başkenti ve diğer şehirlerinde gıda maddelerini bulmak imkânsızlaşmıştı. Hatta buğdayın bir veybesi bir dinara satıldı. Bir irdebb buğdayın ise 6 dinara satıldığı görüldü. Bu kıtlık Mısır’da yaşanan büyük felaketlerden biri olarak tarihe geçti. Açlıktan insanların bazıları ceset ve köpek leşlerini yerken birçokları da vücutlarının zayıflığından yollarda düşüp ölüyorlardı. Yoksulluk, açlık ve zayıflığın tesiri ile insanlar arasında veba salgını da yayılmıştı. Birçok insan bu salgından hayatını kaybetti. Ölenlerin çoğuğundan cesetlerin defin işleri yapılamamış, yıkanmadan, kefenlenmeden ve dini merasim yapılmadan boş arazilere fırlatılmıştır. Askerler arasında itilaf çıkınca bir kısmı Remle’de bulunan Hasan b. Ubeydullah b. Tuğç’a iltihak ederken bir kısmı da Fatimi halifesi el-Muizz ed-Dinallah el-Fatmî’ye sığındılar. Bu arada Karmatilerin Mısır’ı saldıracakları şayiaları halkta korkuya sebep olmuştu. Mağripten el-Muizz’in askerlerinin Mısır’a doğru yürüdüğü haberi alınmaktaydı. Fatimi Halifesi el-Muizz bu uygun fırsatı değerlendirerek ordularının başına Cevher adlı komutanı 5 Şubat 969 Mısır’ı istila etmek için

³⁸ el-Antakî, 121; en-Nüveyrî, XXVIII, 61.

³⁹ el-Antakî, 129.

⁴⁰ **Yakup b. Kilis:** Bağdat asıllı bir Yahudi’ydi. İhşidiler zamanında Suriye ve Mısır’da ticaretle uğraşıp zengin olmuştu. Mısır’da Müslüman olan Yakup b. Kilis, malı müsadere edilince Fatimilere sığındı. Onların Mısır’ı işgal etmelerinden sonra vezirliğe getirilip uzun süre bu görevde kaldı ve 990 yılında vefat etti. Bk. İbn Tagribirdî, IV, 160–161.

⁴¹ en-Nüveyrî, XXVIII, 61; Kâşif, 346; Koprıman, 212; Özkuyumcu, 51.

⁴² el-Antakî, 128.

gönderdi. Fatimî devleti kurulduğundan beri Mısır'ı işgal ederek hilafet merkezini buraya taşımak istiyordu. Böylece Hicaz'a yakın oldukları gibi Abbasi hilafeti ile de uğraşabilecekler ve İslam topluluklarına halifeliklerini kabul ettirebileceklerdi. Bu şartlar altında Fatimî ordusu İskenderiye üzerinden Fustat'a gelmiş ve İhşidîler onlara karşı savaş hazırlıklarına girişip ülkelerini kurtarmak isteseler de başarılı olamadılar. Fatimîlerin komutanı Cevher, 30 Haziran 969'da Mısır'ı işgal etti. Mısır'ı işgal ettikten sonra kıtlıktan dolayı sıkıntı çeken halkın durumunu düzeltmek için harekete geçti. Elinde buğday bulunup da saklayanların çıkarmasını tellallar vasıtasıyla ilan etti. Halka bol miktarda sadaka dağıttı. Fiyatları sınırlayarak, değirmencileri kontrol altına aldı. Onlardan emirlerine uymayarak yüksek fiyatla un satanları dövdürdü. Buğday ve diğer tahılların alım satımını ellerinde bulunduran simsarların hepsini bir yerde topladı. Cevher, satıcılara bütün tahılların sadece bir yerde satılması için emir verdi. Ayrıca tahıl pazarına tek bir yol üzerinden mal girişi yapılacaktı. Bu mekândan izinsiz ve habersiz olarak bir kadeh buğday dahi çıkarılmayacaktı. Fustat muhtesibi Süleyman b. Gazze burada duracak ve satışların kontrolünü yapacaktı. Bütün önlemlere rağmen Fatimî yönetiminin Mısır'daki ilk yıllarında kıtlık ve veba salgını görülmeye devam etti. Bu dönemde de insanlar ölümlerini kefenlemek ve defnetmekten aciz kalmışlar ve cesetleri Nil'e atmışlardı. Mısır'da 971 yılı girdiğinde Nil nehrinin de yükselmiş olması ve yeni hasat yapılmasıyla fiyatlar inmiş ve halk rahatlamıştı.⁴³

İhşidîler ile Karmatîler arasında savaşlar devam ederken, Fatimîlerin Mısır'ı işgali üzerine Hasan tekrar Şam'a kaçmıştı. Mısır'dan Suriye bölgesine ilerleyen Fatimî ordusu, İhşidîleri mağlup ederek Hasan ve maiyetini yakalayıp, Halife el-Muizz'in yanına göndermişti. Bundan sonra Fatimîler ile Karmatîler arasında Suriye ve Mısır üzerinde hâkimiyet mücadelesi başlamış, Karmatîler mağlup olmuş ve Mısır ve Suriye üzerinde Fatimî hâkimiyeti tam olarak kurulmuştur.⁴⁴

İbn Tagribirdî, Fatimî valisi el-Muizz'in komutanı Cevher'in yanında 1000'den biraz fazla süvari ile Mısır'ı işgal ettiğini yazmaktadır.⁴⁵ Bu durum kıtlık, veba salgını ve iç karışıklık yüzünden İhşidî ordusunun sayının ne kadar azaldığını göstermektedir. Yani İhşidîler Mısır'ı istilaya gelen bin kişilik bir gruba karşı koyamamışlardı. Oysaki Muhammed b. Tuğç zamanında memluklarının sayısı 8 bin ve ordunun sayısı 400 bine ulaşmaktaydı.⁴⁶ Mısır'ı işgale gelen Fatimî ordusunun bu kadar az olmadığı ve İskenderiye'ye yürüdüğü zaman 100 bin kişiye ulaştığı da belirtilmektedir.⁴⁷

İbnü'l-Esîr Mısır'daki bu kıtlığı, tabii sebeplerin yanında Kâfur'un ölümünden sonra Mısır halkı ile yöneticilerin arasında ihtilafın çıkmasına da

⁴³ İbn Zülak, s.64; el-Antakî, 122; İbn Hallikan, C.V, s.56-63; en-Nüveyrî, XXVIII, 130; el-Makrizî, **İğase**, 13-14; **Hıtat**, I, 330.

⁴⁴ el-Antakî, s.143; İbnü'l-Kalanisî, **Zeyli Tarihu Dımaşk**, (Neşr. H. F. Amedroz), Catholic Press of Beyrut 1908, s.1-3.

⁴⁵ İbn Tagribirdî, IV, 31.

⁴⁶ İbn Zülak, 67.

⁴⁷ Hasan İbrahim Hasan, "Tarihu'd- Devleti'l-Fatimîye" **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.V, İstanbul 1987, s.157.

bağlar. Mısır'da meydana gelen bu pahalılık, kıtlık ve veba salgını sırasında bir ritl ekmeğin iki dirheme, bir veybe buğday da 2,6 Mısır dinarına ulaştığını yazarak, İhşidî devletinin yıkılmasında bu felaketlerin etkili olduğuna inanmaktadır.⁴⁸ İbn Kesir'de bu hadiselerin yaşandığı sırada Mısır halkını kurtaracak ve olayların üstesinden gelecek bir liderin olmadığını belirtmektedir.⁴⁹ Bu şartlar altında Fatımilere karşı koyamayan İhşidî ileri gelenleri Mısır'ı terk etmişlerdi. Fatımiler de Mısır'ı kolayca ele geçirdikten sonra Suriye'yi de istila ettiler.⁵⁰ Böylece İhşidîler devleti çöktü. Fatımilerin Mısır'ı istilasına karşı koyamadılar. Müslümanların Mısır'ı fethinden bu yana bu ülkede böyle ıstıraplar ve kıtlıklar yaşanmamıştır. Ancak Fatımiler devrinde de buna benzer felaketler devam etmiştir.

Mısır'da görülen bu kıtlık ve salgın hastalık sırasında İhşidîlerin komşusu Halep ve Sugur bölgesine sahip olan Hamdaniler Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasında şiddetli savaş olmaktadır. Bu savaş sırasında 353'de Çukurova ve Suriye mntıklarında açlık başlamıştı. Halep, Harran ve Urfa taraflarında da etkili olan bu açlıktan ve Rumlardan korkularından kaçan halk, İhşidîlerin elinde bulunan Dımaşk, Remle gibi yerlere göç ettiler. İhşidî ülkesinde genel bir kıtlık yaşandığı için durum daha da kötüleşti.⁵¹ Hamdani emiri Seyfüddevle'nin Rumlarla yaptığı mücadeleye destek amacıyla Horasanlı Müslümanlar ona katılmak için Adana, Misis ve Tarsus'a gelmişti. Ancak bu bölgede kıtlığın şiddetlenmesi üzerine Horasanlılar ülkelerine ve Irak'a doğru geri döndüler.⁵² 965 Sugur, Halep ve Diyarbakır mntıklarında şiddetli kıtlığın devam ettiği görülüyor. Bu kıtlıkla birlikte Tarsus'ta ve Misis'te bir de veba salgını çıkmıştı. Bu salgından günde 800 kişinin öldüğü ve insanların Kayseri tarafına kaçtığı görülmektedir. Bu sırada İhşidîlerin Dımaşk Valisi Zalim el-Ukailî'nin Hamdanilere yardıma geldiği ve Bizanslıların geri çekildiği de görülmektedir. ⁵³ Sugur bölgesinde veba salgınını kaydeden Abu'l-Faraç Tarsus'ta günde hastalıktan 300 kişinin öldüğünü yazıyor.⁵⁴

İhşidîler zamanında kıtlık ve veba salgınlarının yanında Mısır halkı şiddetli depremlerden de zarar gördü. es-Suyutî İhşidîler döneminde birçok yıkıcı depremin olduğunu yazmaktadır.⁵⁵ en-Nüveyrî 950'de (Temmuz-Ağustos) Fustat'ın Hulvan semtinde bir zelzele olduğunu ve birçok evin yıkıldığını kaydetmektedir. Ayrıca bu depremde Fustat'ta bulunan olan Amr İbnü'l-As Camii de yıkılmıştır. 951-952'de üç gün aralıklarla devam eden bir sarsıntı daha

⁴⁸ İbnü'l-Esîr, VIII, 507.

⁴⁹ İbn Kesîr, 453.

⁵⁰el-Makrizî, **Hıtat**, I, 331; Celaleddin es-Suyutî, **Hüsnü'l-Muhadara fi Mısır ve'l-Kahire**, C.II, Kahire H.1321, s.13.

⁵¹ el Antakî, s.106; Gregory Abu'l-Farac.,I, 264; İbn Tagribirdî, III, 386.

⁵² el-Antakî, 105.

⁵³ el-Antakî,107; Urfalı Mateos **Vekayinamesi (952-1136)ve ve Papaz Grigor'un Zeyli** (1136-1162), (Türkçeye çev. Hırant D. Andreasyan- Notlar Ekleyenler: Edouard Dulaurer, M. Halil Yinanç), TTK Yay, Ankara 1987, s.5-9; İbnü'l-Esîr, VIII, 478-479; İbn Kesîr, XI, 434; İbn Tagribirdî, III, 388-389.

⁵⁴Abu'l-Farac, I, 264.

⁵⁵ es-Suyutî, II, 167.

İhşidiler Devletinin Yıkılışına Sebep Olan İktisadi Buhranlar ve Salgın Hastalıklar

olmuştu. Bu sarsıntılardan Mısır'ın köyleri de etkilenmiş ve birçok ev yıkılmış, enkaz altında kalan insanlar hayatlarını kaybetmişler. Deprem İskenderiye'de de tesirli olmuş ve burada bulunan İskender Feneri'nin kulesi çatlamıştı. Kâfur, depremden yıkılan binaları yeniden yaptırmış, hasarlı olanları tamir ettirmişti. Bu nedenle dönemin şairlerinden Muhammed b. Asım, onu metheden bir şiir yazdı.⁵⁶

951–952 Mısır depremi sırasında Halep ve Avasım bölgelerinde de şiddetli yer sarsıntılar olmuştu. Bu sarsıntılar dört gün aralıklarla devam etmiş ve Raban, Dülük, Tel Hamid şehirlerinde hasarlar meydana geldi. Dülük'ün surlarının üç burcu yıkılırken, Raban kalesi yerle bir olmuştu. Bizanslılar ile savaşan Hamdaniler emiri Seyfüddevle seferdeki askerlerin bir kısmını buraya göndererek kalenin surlarını tamir ettirdi. Hamdani askerleri 37 günde Raban kalesinin surlarını yeniden inşa ettiler. Bu depremden adı geçen şehirlerde yıkıntılar altında kalan birçok insan öldü.⁵⁷

954–955'de en-Nüveyri Mısır semalarında bir takım ateşlerin görüldüğünü ve birçok evin yandığını haber verirken daha fazla ayrıntıya girmemiştir.⁵⁸ H.344'de Mısır'da büyük bir deprem olmuştur. İbn Tagribirdi, bu depremin üç saat aralıklarla devam ettiğini, birçok evin yıkıldığını yazmaktadır. Deprem korkusundan Mısırlılar duaya çıkmışlar. Depremde can kayıplarının ne olduğu belli değildir.⁵⁹ H.346 yılında Horasan taraflarında şiddetli bir deprem olurken aynı yıl içinde Mısır'ın Akdeniz kıyılarında deniz 80 zira geriye doğru çekilir. Suların çekilmesiyle denizin içinde dağlar, adalar ve çeşitli eşyalar görülmüştü. Bu durum bir süre devam eder ve sonra deniz eski halini alır.⁶⁰

Sonuç

Muhammed b. Tuğc tarafından 935 yılında kurulan İhşidiler devleti 969'da yıkıldı. İhşidiler döneminde Mısır'ın iktisadi durumu parlak değildi. Muhammed b. Tuğc, dirayeti ve 400 bine ulaşan ordusu sayesinde Mısır, Suriye ve Hicaz yarımadasında asayiş ve huzuru sağlamıştı. Onun ordusunun önemli bir kısmı kendi gibi Türk memluklarından oluşuyordu. Bu dönemde kısmen ülkenin iktisadi durumu iyiydi. Muhammed b. Tuğc zamanında bir kez 940 yılında bir pahalılık ve kıtlık görüldü. Onun ölümünden sonra halefleri döneminde Mısır'da gerek siyasi gerekse iktisadi nedenlerden dolayı büyük sıkıntılar yaşandı. Bu dönemde İhşidî hükümdarlarının yaşlarının küçük olmasından dolayı ülke Tuğc'un kölesi Kâfur tarafından idare edildi. Kâfur başlangıçta Mısır'ı iyi idare etse de son zamanlarında başarılı olamadı. Yaşının da ilerlemesinden dolayı olaylar karşısında pasif hareket etmekteydi. Ayrıca Kâfur'a karşı bir de muhalefet hareketi ortaya çıkmıştı. Yine Nil nehrinin akışındaki düzensizlikler nedeniyle yaşanan kuraklıklar pahalılık, kıtlık ve salgın hastalıkları görüldü.

⁵⁶ el-Antakî, 80; en-Nüveyri, XXVIII, 52; İbn İyas, 33; es-Suyutî, II, 167.

⁵⁷ İbn Tagribirdi, III, 349.

⁵⁸ en-Nüveyri, XXVIII, 52.

⁵⁹ İbn Tagribirdi, III, 357.

⁶⁰ İbn Tagribirdi, III, 361–362.

Batıdan Fatımilerin İskenderiye'ye, Güneyden Nubyalıların Asvan'a ve doğudan da Karmatîlerin Suriye'ye saldırıları nedeniyle İhşidî ordusu oldukça zayıfladı. Ülke içinde muhalifler Fatımilere sığındılar ve onları Mısır'ı işgale kışkırttılar. İslam dünyasında bir terör örgütü gibi çalışan ve kendilerinden olmayan diğer Müslümanları katleden Karmatîlerin Suriye'den sonra Mısır'a yürüdükleri şayiaları işitilince halk korku ve paniğe kapıldı.

İhşidî ailesi arasındaki anlaşmazlıklar, ordunun ikiye ayrılması, vezir Cafer'in yanlış işleri devletin yıkılma sürecini hazırladı. Zaten kıtlık ve veba salgınlarından ordunun önemli bir kısmı telef olmuştu. Ayrıca halktan da binlerce insan ölmüş ve ülkenin demografik yapısı değişmişti. Bütün bu etkenler nedeniyle İhşidîler Fatımi saldırılarına karşı koyamayarak dağıldılar. Böylece Kuzey Afrika'da kurulmuş ikinci Türk devleti de yıkılmış oldu.

KAYNAKLAR

ABU'L-FARAC, Gregory, **Abu'l-Farac Tarihi**, C.I (Süryaniceden İngilizceye çev. Ernest A. W.Budge-Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yayını, Ankara 1999.

el-ANTAKÎ, Ebül-Ferec Yahyâ b. Saîd b. Yahyâ, **Tarihü'l-Antakî**, (tahk. Ömer Abdüsselam Tedmurî) Jarrous Pres, Trablus 1990.

el-BİLÎ Muhammed Berekat, **el-Ezmâtu'l-İktisadîyye ve'l-Evbiye fi Mısır'l-İslâmiyye**, Kahire 1986.

GANİM, Hamid Zeyyan, **el-Ezmatü'l-İktisadîyye ve Evbiye fi Mısır Asrı Selâtîni'l-Memâlik**, Mektebetü'l-Alemiyye, Kahire 1976.

HASAN, Hasan İbrahim, "Tarihu'd- Devleti'l-Fatimîyye" **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.V, Çağ Yay, İstanbul 1987, s.79-310.

HINZ, Walter, **İslâm'da Ölçü Sistemleri**, (çev. Acar Sevim) Marmara Üniversitesi Yay, İstanbul 1990.

İBNÜ'L-ESİR, **el-Kâmil Fi't-Tarih**, C.VIII (çev. Ahmet Ağırakça), Bahar Yay, İstanbul 1991

İBN HACER, el-Askalânî, **Bezlü'l-Mâun fi Fadli't-Tâûn**, (Tahk. Ahmet A'sam Abdülkadir el-Katib), Darü'l- Asımmiyye el-Memleketü'l-Arabiyye es-Suudiyye, Riyad 1411.

İBN HALLİKAN, **Vefayetü'l-Ayan**, C.IV, (Neşr İhsan Abbas), Dar Sader, Beyrut 1994.

İBN İYAS, **Beda'ıuz-Zuhur** (Muhtasar) Matba'a Şa'b, Kahire1960

İBNÜ'L-KALANİSÎ, **Zeyli Tarihu Dımaşk**, (Neşr. H. F. Amedroz), Catholic Press of Beyrut 1908.

İBN KESİR, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, C.XI, (çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yay, İstanbul 1995.

İBNÜ'L-VERDÎ, **Tarihu İbnü'l-Verdî**, C.I, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996.

İBN ZÛLÂK, Ebû Muhammed Hasan b. İbrahim b. Hüseyin el-Leysi, **Kitâbu Ahbari Sibeveyh el-Mısri**, (Neşr. Muhammed İbrahim Sa'd, Hüseyin Dib) Matbaatü'n-Nasr, Kahire 1933.

KÂŞİF, Seyide İsmail, **Mısır fi Asrı İhşidîyyîn**, Kahire 1950.

KOPRAMAN, Kazım Yaşar, “İhşidiler”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.VI, Çağ Yay, İstanbul 1987, s.181-221.

KASIM, Kasım Abduh, **en-Nil ve'l-Müctemaü'l-Mısri fi Asrı Selatini'l-Memâlik**, Darü'l-Maarif, Kahire 1978.

ÖZKUYUMCU, Nadir, “İhşidiler” **Türkler**, C.V, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2005, s.39-59.

en-NÜVEYRÎ, Şahabeddin Ahmed b.Abdulvahab, **Nihayetü'l- Ereb fi Fünunü'l-Edeb**, C. XXVIII, (Neşr. M.M. Emin, M.H. M Ahmed) Merkezü Tahkikü't-Teras, , Kahire 1992.

İBN TAGRİBİRDÎ, **en-Nücümü'z-Zahire fi Mülükü'l-Kahire**, C.III, IV, XIV,(Neşr. M. Hüseyin Şemseddin), Darü'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut 1992.

el-MAKRÎZÎ, Takıyeddin Ahmet, **Kitabü İğasetü'l-Ümme bi Keşfi'l-Gumme** (Neşr. M.M. Ziyade-Cemaleddin Muhammed eş-Şeyyal), Kahire 1940.

-----, **Kitabü'l-Mevaiz ve'l-İtibar fi Zikri'l-Hıtat ve'l-Asar**, C.I, Beyrut trhz.

-----“el-Nukûd el-Kadime ve'l-İslâmiye” (Türkçeye çev. ve notlar ekleyen İbrahim Artuk), **Bellekten**, C.XVII, Sayı, 67, Ankara 1953, s. 367–391

es-SUYUTÎ, Celaledin, **Hüsnü'l-Muhadara fi Mısır ve'l-Kahire**, C.II, Kahire H.1321.

URFALI MATEOS **Vekayinamesi (952–1136)ve ve Papaz Grigor'un Zeyli** (1136–1162),

(Türkçeye çev. Hırant D. Andreasyan- Notlar Ekleyenler: Edouard Dulaurer, M. Halil Yinanç), TTK Yay, Ankara 1987.